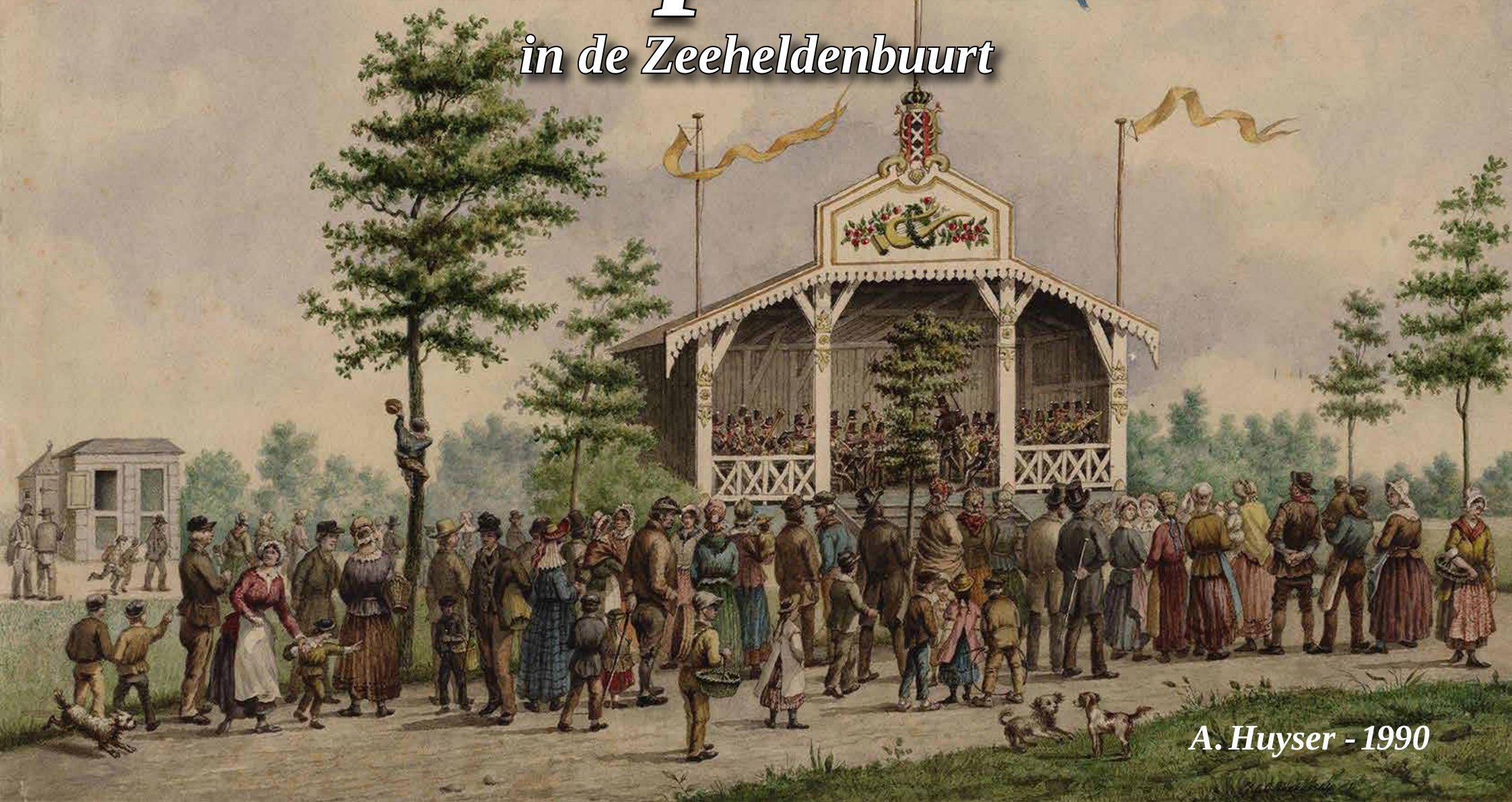

De geschiedenis van het voormalige
Westerplantsoen

in de Zeeheldenbuurt

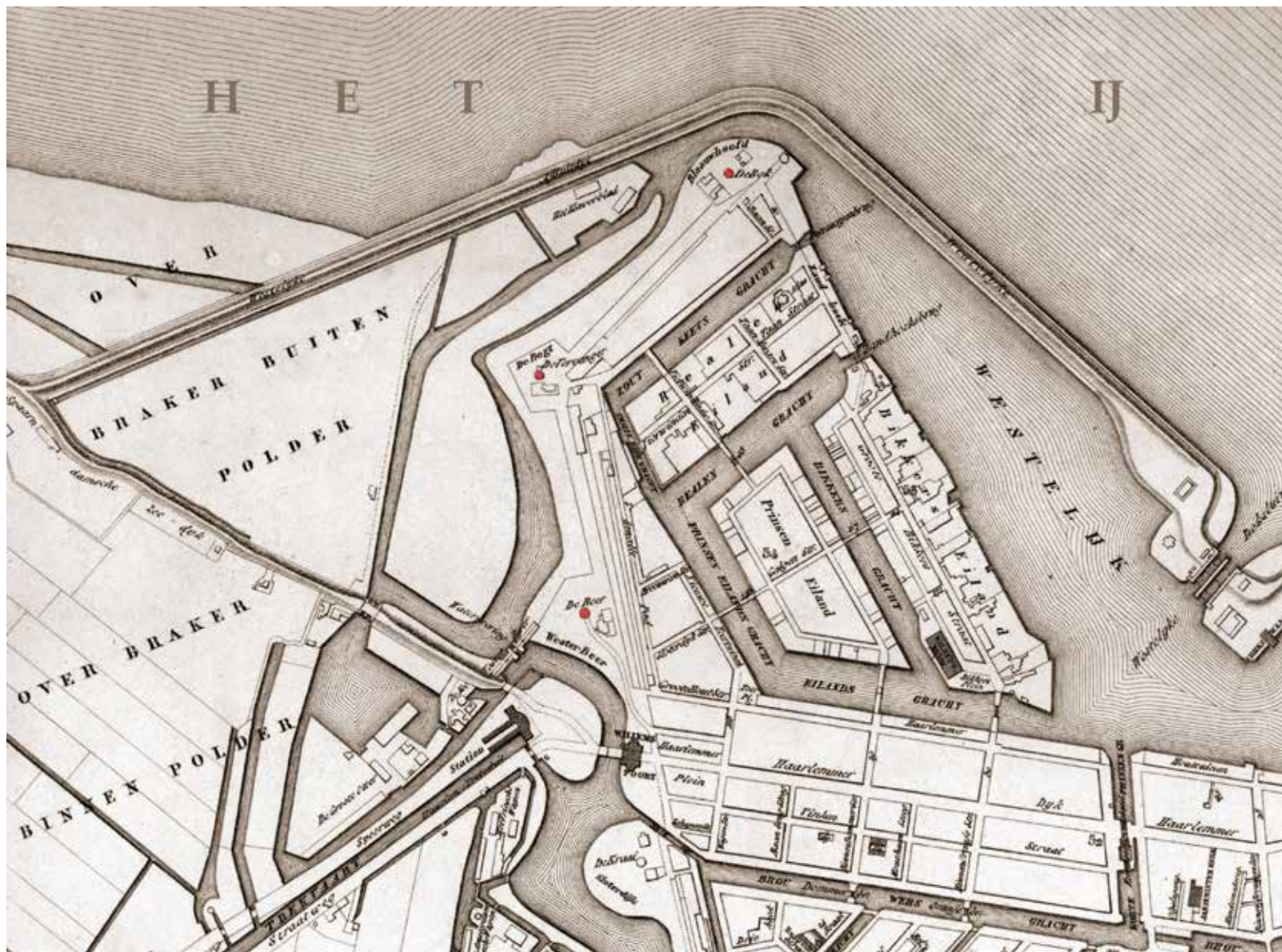

A. Huyser - 1990

Als voormalig bewoner van de Zeeheldenbuurt (ik ben geboren op de Houtmankade) leek het mij interessant de geschiedenis van het Westerplantsoen (niet te verwarren met het Westerpark) weer te geven.

De Zeeheldenbuurt is gelegen aan beide kanten van de Houtmankade langs het Westerkanaal, oostelijk daarvan rondom de Barentszstraat en westelijk rondom de Nova Zemblastraat.

Na deze buurtsituering, nu eerst wat meer gegevens over de toestand van bovengenoemde stadswijk omstreeks 1840, voor de aanleg van het eerste parkje van Amsterdam. Ongeveer op de plaats van de huidige Houtmankade en de Roggeveenstraat en het Barentszplein lag een deel van de Amsterdamse stadswal, De Schans genaamd, met 't bolwerk Leeuwenburg

Boven: De schans en de bolwerken buiten de Willemspoort met de Westerdoksdiijk van 1832, de nieuwe Haarlemmerpoort van 1840 en het HIJSM spoorwegstation Willemspoort van 1843. Detail uit de stadskarta van H.P. Eskes uit 1842

(later 't Blauwhoofd genoemd) op de plaats van het Barentszplein, 't bolwerk De Bogt gesitueerd waar nu het Zoutkeetsplein is en dicht bij het Haarlemmerplein 't bolwerk Westerbeer.

Langs De Schans liep van het Haarlemmerplein af het Smallepad (later de Planciusstraat en Barentszstraat) tot aan de huidige Westerdoksdijk. Het was een afgelegen buurt met scheepswerven, zout-

Boven: Gezicht op bolwerk Westerbeer met molen De Beer. Daarachter bolwerk De Bogt met molen De Vervanger. Tekening: Anthony Andriessen - 1773.

Rechts: Gezicht op de Bokkinghangen vanuit het Westerdok. In het midden molen De Bok op bolwerk Het Blauwhoofd. Tekening: H.A. Klinkhamer - 1846

keten en diverse fabrieken. Pas na de oprichting van enkele lijnbannen, werden na 1857 aan het Smallepad een zevental huisjes gezet, in de volksmond het dorp Zevenhuizen genoemd.

In het IJ was reeds in 1828 een afsluitdijk gelegd op het huidige tracé; Westerdoksdijk, Van Diemenstraat en Tasmanstraat tot de Spaarndammerdijk, als bescherming tegen het opzwiepende IJ-water. Op het tussen deze dijk en de stadswal gelegen terrein in de buurt van het bolwerk Het Blauwhoofd, was de houtzaagmolen Het Klaverblad gevestigd.

Begin februari 1843 stelde de directeur van de Hortus Botanicus aan de gemeenteraad voor, om binnen de stadsvest een plantsoen aan te leggen van de Willemspoort (Haarlemmerpoort) tot aan 't bolwerk Het Blauwhoofd. Op 15 februari 1843 schreven B. & W. in antwoord op deze voorstellen dat er nog bezwaren waren om het

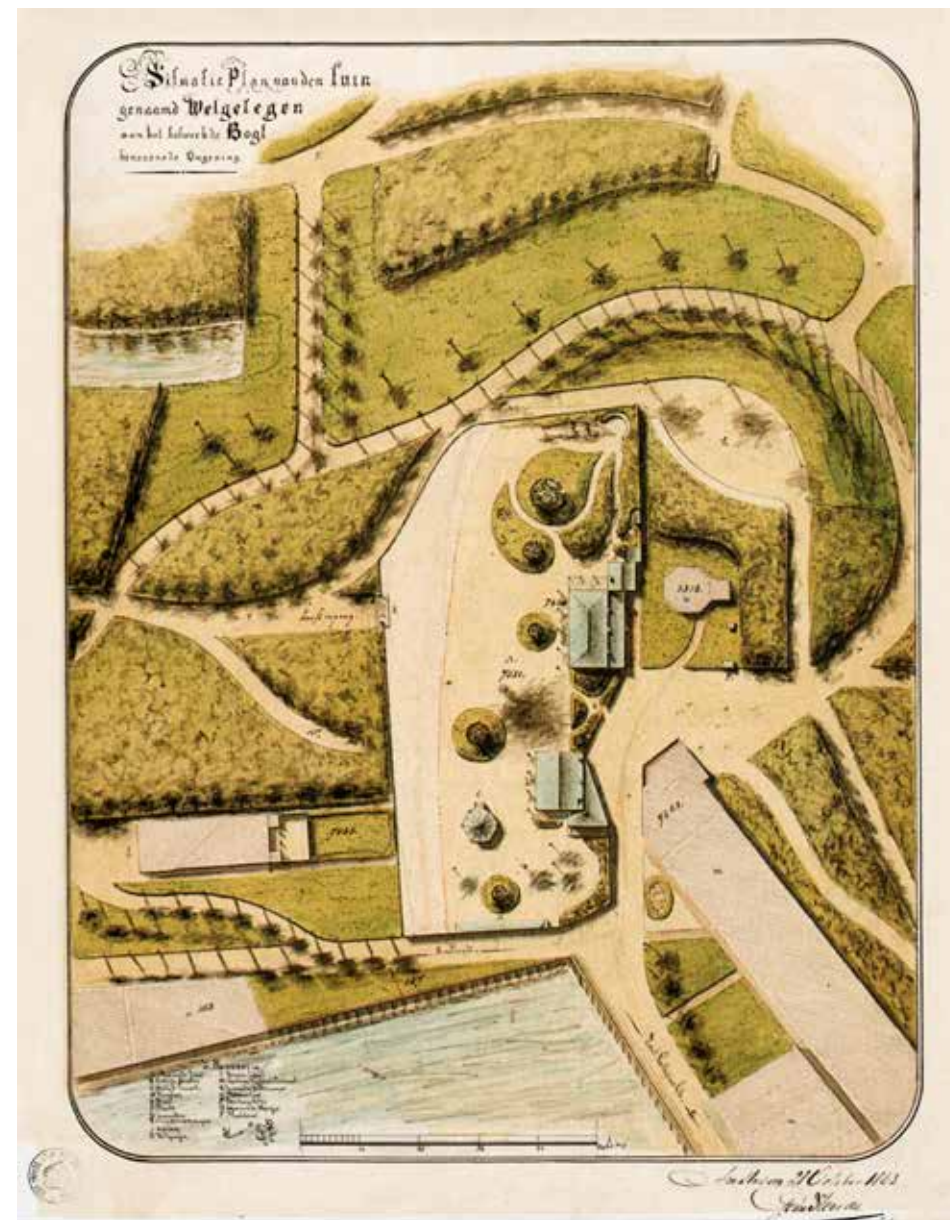

park aan te leggen, maar gaven zij wel opdracht tot het aanleggen van een plantsoen aan beide kanten van de Willemspoort. Een jaar later werd een aanvang gemaakt met de aanleg van de beplantingen en het klaarmaken van de aarden wallen van het plantsoen van de Willemspoort naar 't Blauw hoofd.

Naar aanleiding van een raadsbesluit van 25 maart 1843 verscheen bij een rapport d.d. 27 juni 1843 van de commissaris over de Stads Publieke Werken, een kaart met daarop de volgende tekst:

'de situatie van een gedeelte der Overbraker Buitenpolder gelegen tussen den Westelijken afsluitdijk en de stad Amsterdam, waarop is aangetoond het gedeelte land, interigten tot publieke begraafplaats.'

Bedoeld werd de aanleg van de Westerbegraafplaats, waarvan nu nog een klein gedeelte over is als plantsoen bij de Houtmankade en West-zaanstraat. Deze begraafplaats vormde landschappelijk een mooi en

Boven: De uitspanning Welgelegen, midden in het Westerplantsoen -1863.
Links: De ingang van de Westerbegraafplaats. Tekening H.M.J. Misset 1902

logisch geheel met het later uit te breiden park.

Hoewel nog klein van omvang, had Amsterdam in 1845 haar eerste park waar men na een wandeling vanaf de Willemspoort naar Het Blauwhoofd een prachtig gezicht had over het IJ. C. van der

Boven: Westerplantsoen, gezien naar bovenkruier-houtzaagmolen Het Klaverblad, gebouwd in 1841 in de Overbrakerbuitenpolder ter hoogte van de huidige Roggeveenstraat, tussen de Van Linschotenstraat en de Van Neckstraat; afgebroken in 1877. Op de voorgrond: molenaar Hendrik Outmans.

Foto: Jacob Olie Jbz. -1861

Rechts: Zicht op Waterland vanaf bolwerk Blauwhoofd, met molen De Bok.

Tekening: Gerrit Lamberts uit ±1900.

Vijver schrijft hierover in zijn Geschiedkundige beschrijving der stad Amsterdam, (Amsterdam, 4 delen, 1844-1848): *‘Eertijds vermijdde men den Binnensingel van de Haarlemmerpoort tot aan het Bikkers-Eiland, thans is het een verlustingsoord voor den wandelaar, die het loof zoekt en daarenboven een rustpunt vindt, alwaar hij het schoonste panorama op de Noord Hollandsche steden en dorpen aantreft.’*

B. & W. besluiten op 25 juli 1848 tot de aanleg van een wandelplaats op de Westerdoksdijk, op het terrein ten westen van de Westerdokssluis, ‘alwaar de Directie Keet gestaan heeft’, waardoor een mooie wandelweg aansloot op het bovengenoemde plantsoen. Na vragen van de burgemeester in 1857 aan de stadsingenieur of het plantsoen buiten de stadswallen kon worden uitgebreid, kwam deze

met een rapport d.d. 29 juni 1857, waarin de conclusie werd getrokken dat er geen bezwaren zijn het plantsoen bij Het Blauwhoofd te vergroten met twee stukken land liggende voor de stadsvest aan beide kanten van 't bolwerk De Bogt. Op 29 juli 1857 besloot de gemeenteraad met tweeëntwintig stemmen voor en vier tegen, het plantsoen met twee bunders, tweeënvijftig roeden en zestig ellen te vergroten. Eén der tegenstanders had bezwaar tegen de kosten voor een wandelplaats die hij daar ter plaatse minder noodzakelijk achtte, maar ook uit hoofde van het belang der houtzaagmolen Het Klaverblad dat daardoor verkort zou worden. In 1859 was het park, in de raadsbesluiten wandelplaats genoemd en waarvan de verdere naamsaanduiding onduidelijk is (Wandeling, Westerplantsoen, Haarlemmerplantsoen, Park Blauwhoofd?), voltooid.

Midden in het park, op de huidige plaats van het Zoutkeetsplein hoek Houtmankade, was een uitspanning Tuin Welgelegen, geëxploiteerd door W. E. Meyer. De prachtige tuin en de opstallen waren spoedig te klein en Meyer kon dan ook in 1856 zijn terrein met vijf roeden en vijfenvijftig ellen vergroten tegen een som van vijfentwintig gulden per jaar. Op 't naast de tuin gelegen bolwerk De Bogt stond de korenmolen De Vervanger. Ook op de andere bolwerken stonden molens zoals op 't bolwerk Het Blauwhoofd de korenmolen De Bok (afgebrand op 4 januari 1878) en op het bolwerk

Boven: De Tuin Welgelegen en de muziektent in het Westerplantsoen. Zie ook de tekening door J.G.L. Rieke op de omslag. Die toont een muziekkuitvoering van de Stedelijke Schutterij onder leiding van kapelmeester N.J. Potderin, 26 juni 1864.

Links: De hoofdingang van uitspanning Welgelegen. Tekening door G. van Heerde uit 1863.

Boven: In 1869 werd het terrein van het plantsoen (groen gemarkeerd) en de omgeving opgemeten, ter voorbereiding van het doortrekken van de HIJSM-spoorweg naar het nieuw te bouwen Centraal Station en het graven van het Westerkanaal.

Westerbeer de korenmolen De Beer (afgebrand op 18 september 1861) In de nabijheid van Tuin Welgelegen was het Zomertheater van Clous (of Claus) waar de komiek Henri Morriën optrad, terwijl zich aan de westkant van het park een muziektent bevond.

Bij raadsbesluit van 23 juni 1852 en later op 22 februari 1854 werd besloten het park te verkleinen ter hoogte van de huidige Planciusstraat. Op deze grond bouwde de Vereeniging ten behoeve der Arbeidersklasse haar in 1858 gereed gekomen zogenaamde modelarbeiderswoningen. De plaats voor het nieuwe gebouw was met zorg gekozen. Het Smalle Pad lag in de uiterste noordwesthoek van de stad en liep achter drie nutteloze bolwerken langs. Het bouwplan

Boven: Smallepad, later Planciusstraat, gezien in noordelijke richting. Links de woningen gebouwd door de Vereniging ten behoeven der Arbeiders-klasse. Tekening door W. Hekking Jr uit 1858.

Rechts: De gevelrij aan de latere Houtmanstraat, gezien vanuit het plantsoen

was verweven met de aanleg van een wandeling (plantsoen) op de oude bolwerken.

De Vereeniging stelde in haar aanvraag voor de aankoop van het bouwterrein dat de behoefte aan arbeiderswoningen juist daar groot was. Er stond een werktuigenfabriek, 'Atlas', met 230 arbeiders in dienst en ook een bloed-, mest- en chichoreifabriek. Vlakbij, aan de andere zijde van de Singelgracht, was het treinstation Willemspoor van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij waar veel ambten werkten.

Het belangrijkste motief was echter dat het huizenblok zichtbaar zou zijn voor de talrijke bezoekers van het nieuw aangelegde plantsoen en de aandacht gevestigd zou worden op dit prachtige initiatief. Zo zouden de beter gesitueerde Amsterdammers worden aangemoedigd het model na te volgen. De architect was Pieter Johannes Hammer (1812-1887). Hij had zijn opleiding genoten bij een timmer-

Vereeniging ten behoeve der Arbeidersklasse

In november 1851 deden Mr. J. Messchert van Vollenhoven, Joshua van Eik en C. P. van Eeghen een beroep op een beperkt aantal vooraanstaande Amsterdammers, waarmee zij het initiatief namen tot de oprichting van een vereniging, een particuliere bouwmaatschappij die zich zou beperken tot het bouwen van woningen voor minder draagkrachtigen, en daarmee de voorloper van alle woningbouwverenigingen. De hele onderneming zou een min of meer filantropisch karakter krijgen, met een tot maximaal 3% beperkt dividend.

Deze notabelen zagen het verband tussen het hoge sterftecijfer tijdens epidemieën en buurten met slechte huisvesting. Zij hadden ook gezien dat in Engeland, Frankrijk, Duitsland en Zweden al initiatieven ontplooid waren in dezelfde richting en vonden het tijd worden voor een vervolg in Nederland.

In 1852 werd de vereniging opgericht door twintig deelnemers die zelf het werkkapitaal inlegden. Er werden meteen drie geschikte grondstukken gekocht, niet in achterbuurten en niet buiten de stad, waarop de eerste blokken gebouwd werden. Dat waren de Oostenburgermiddenstraat, de Passeerderstraat en het Smalle Pad. De activiteiten aan het Franse Pad langs de Goudsbloemgracht was het volgende project, maar daarvoor moest eerst heel wat gesloopt worden en de gemeente Amsterdam bewogen de ziekmakende gracht te dempen. Koning Willem III was enthousiast over dit initiatief en bezocht in 1854 het eerste blok woningen. Aansluitend stemde hij er in toe beschermheer

van de vereniging te worden.

Het blok langs het Smalle Pad werd op 1 juli 1856 opgeleverd en werd een paradepaardje van de vereniging door de fraaie ligging aan het in 1845 aangelegde Westerplantsoen. Ook al ging dit mooie uitzicht verloren door het graven van het Westerkanaal, het woningblok staat er vandaag nog steeds. Aan een kant grenst het aan de Planciusstraat en de andere kant aan de Houtmanstraat. In 1858 stichtte de vereni-

ging aan het Smalle Pad een gelijknamige bewaarschool met onderwijzerswoning. Deze school werd begin jaren 1920 verkocht en in 1923 door de nieuwe eigenaar afgebroken en vervangen door een nieuw schoolgebouw.

Door aankoop en verbetering of nieuwbouw van verspreide woningen in de stad verbreedde de vereniging zijn bezit tot 780 woningen, maar echt grote projecten werden niet meer opgezet. De focus was gericht op exploitatie, onderhoud en verbetering van het bestaande bezit. De eerste bouwblokken staan er grotendeels nog en

zijn vandaag rijks-, provinciaal of gemeentelijk monument.

In 1962 heeft de gemeente Amsterdam alle aandelen van de vereniging overgenomen en de exploitatie overgedragen aan de Gemeentelijke Woningdienst. In 1994 werd dit gedeelte van het woningbezit weer geprivatiseerd en is nu in handen van de stichting Ymere.

Zie ook Wikipedia: [Vereeniging ten behoeve der Arbeidersklasse](#)

Inzet: Het blok woningen Planciusstraat 8-20 in 2007. Na een grondige renovatie door stichting Ymere kunnen ze weer jaren mee.

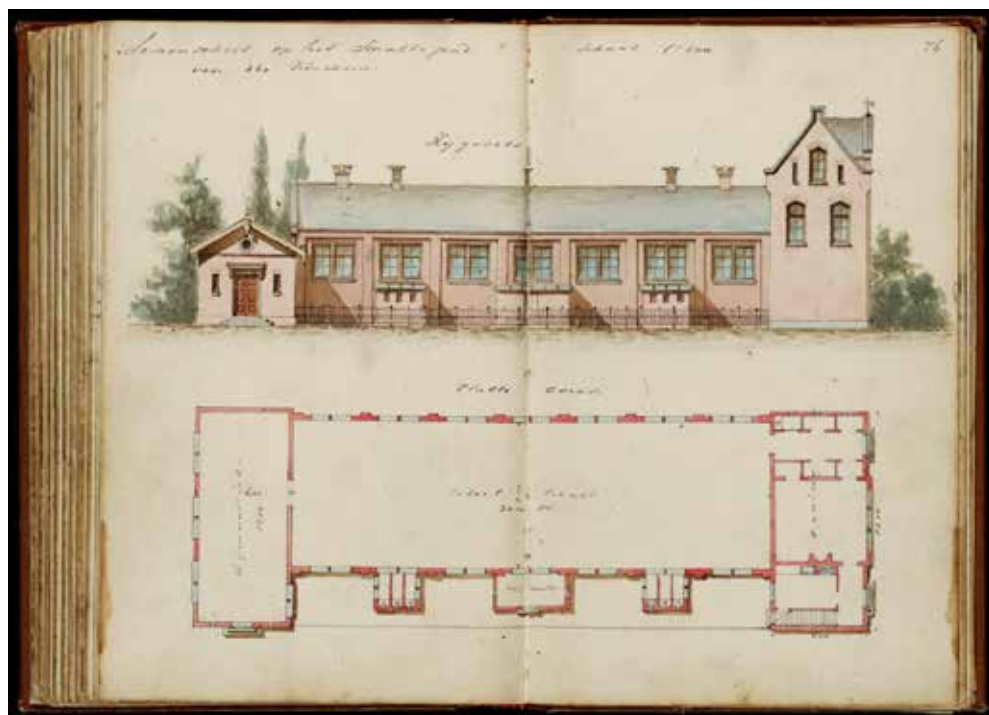
baas in Rotterdam en was in Amsterdam aangesteld als opzichter van de gebouwen van de Hervormde Gemeente. De 104 woningen aan het Westerplantsoen waren de eerste woningen die hij ontwierp en daarna zouden nog vele andere huizenblokken volgen. De bouw begon in 1854. De maten van het blok waren 200 bij 12 meter, onderverdeeld in zeven 'huizen' met twee trappenhuisen naar de drie verdiepingen. Over de hele lengte was het blok in tweeën verdeeld, waardoor de meeste woningen rugaan-rug kwamen te liggen. Van de woningen aan de westzijde, die uitzagen over het park, was de huur een dubbeltje hoger. Er waren drie typen: rond de middelste ingang lagen driekamerwoningen voor de meer gegoede volksklasse. Deze liepen over de hele breedte van het blok door, zodat ze

vensters hadden aan de Planciusstraat en aan de achterkant. De huur van deze grote woningen was te hoog om bewoners te vinden, dus werden ze later alsnog gesplitst. Verder waren er een- en tweekamerwoningen. De tweekamerwoningen hadden een klein portaaltje met een privaat, een woonkamer van 4 x 5,40 meter en een slaapkamer van 3 x 4 meter. In de woonkamer lagen aan een wand een gootsteen, een bedstede en een provisiekast. Aan de andere wand lag de stookplaats voor de potkachel en de turfkuist. Som-

Boven: De bewaarschool aan het Smallepad, later Planciusstraat. Het huizenblok rechts staat nu aan de overzijde van de Zoutkeetsgracht.

Links: Nog eens de bewaarschool. Op de achtergrond de molen De Vervanger op het bolwerk De Bogt. Tekening door P.J. Lutgers uit 1859.

mige huizen hadden tegen de achterwand nog een glazenkast. In de slaapkamer stonden een bedstede en een kast. Sommige huizen hadden een aparte keuken die door een raampje naar het trappenhuis werd verlicht.

De massale aanpak – 104 woningen – betekende dat er lange uniforme wanden langs de straat zouden komen in plaats van de gebruikelijke gedifferentieerde gevels. Hamer probeerde met kleine accenten en een geleding op het ritme van de trappenhuisen de inwendige verdeling te laten blijken. Aan de Planciusstraat hadden de risalieten bij de trappenhuisen een andere detaillering al naar

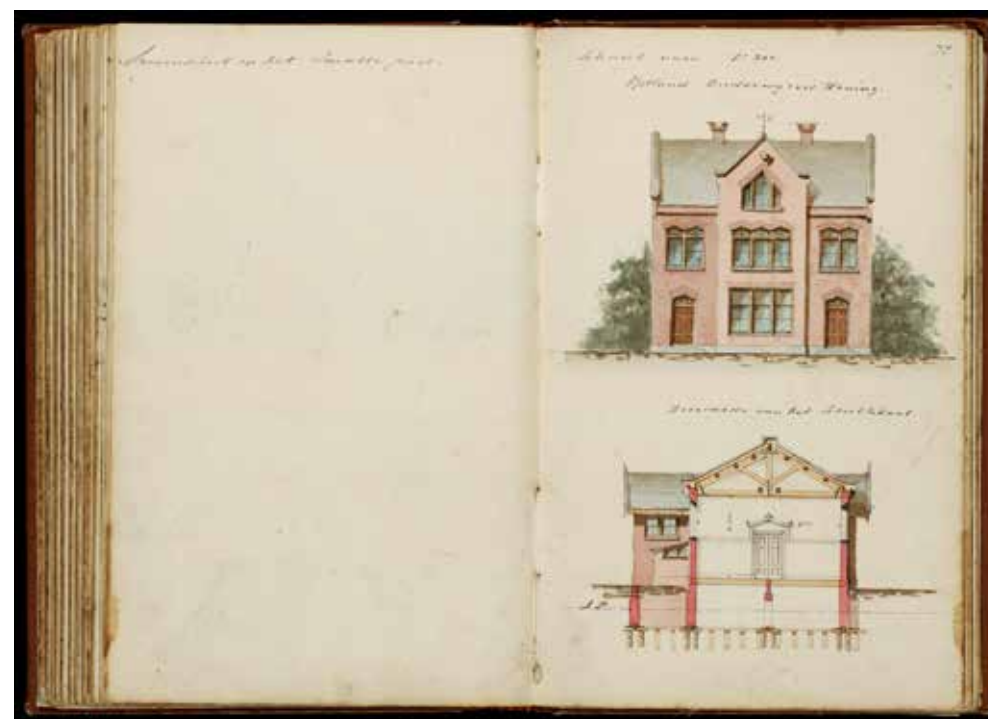
Boven: Openbare Armenschool No. 8, opgeleverd in 1863.

Rechts: De onderwijzerswoning aan de kopse kant van de school, nu gelegen aan de Schiemanstraat. Beide tekeningen door W. Springer

gelang ze toegang gaven tot drie-, twee- of eenkamerwoningen. Het risaliet stopte bij de kroonlijst, maar daarboven gaven dakkapellen, met een afwisselende vormgeving, de indruk van een topgevel. De zeven ‘huizen’ waren zo enigszins als afzonderlijke paviljoenen te herkennen.

De geschiedenis van de bouw van de woningen wordt uitvoerig beschreven in het boek van Carol Schade *‘Woningbouw voor arbeiders in het 19de-eeuwse Amsterdam’* (Van Gennep, Amsterdam 1981).

De bewoners van de woningen aan de westkant (Houtmanstraat) hadden een prachtig uitzicht op het Westerplantsoen, maar niet alles was even prettig in de nabijheid van deze nieuwe woningen. In

1858 klaagden de bewoners bij de gemeenteraad dat, bij de ingebruikneming van de eerder vermelde bloedfabriek, de stank niet te harden was. Ook de mestmakerij en de cichoreifabriek lieten hun kwalijke dampen langs de huizen trekken. De zorgvuldig uitgekozen plek bleek bij nader inzien toch niet zo ideaal. De fabrikanten kregen toen een aanmaning de nodige verbeteringen aan te brengen. Tussen de jaren 1850 en 1859 werd aan de noordkant van het huizenblok de bewaarschool Het Smallepad gebouwd (zie afb. pag. 10). Het is onvoorstelbaar dat in dat gebouwtje tot 180 kinderen school gingen. In 1923 werd in de plaats hiervan een lagere school gebouwd voor de Nederduits Hervormde Gemeente, nu buurtge-

bouw 'Smalle Pad'. Door de ligging van deze bewaarschool kon de Houtmanstraat niet doorlopen tot waar sinds 1877 de Korte Zoutkeetsgracht is, en loopt nog steeds met een bocht (Houtmandwarsstraat) naar de Planciusstraat terug.

In 1863 werd aan de zuidkant de Openbare Armenschool Nr.8 (als eerste voorzien van een gymnastieklokaal) geopend. Aan deze school werd een onderwijzerswoning toegevoegd (zie afb. pag. 10), nu aan de Schiemanstraat gelegen.

Het mooie park was geen lang leven beschoren. De spoorweg van Haarlem naar Amsterdam eindigde aan de Haarlemmertrekvaart ter hoogte van het Nassauplein waar het eindstation van de HIJSM gebouwd was. Toen ontstond het fatale plan van het Rijk om deze

Boven: Het Westerkanaal met daarlangs de Houtmankade ter hoogte van de in 1877 doorgetrokken Zoutkeetsgracht - 1959. Het gebouw rechts van de linker boompartij is het buurtgebouw 'Smalle Pad', de plaats waar ooit de bewaarschool met dezelfde naam stond.

Links: Het Westerkanaal met de eerste versie van de spoorbrug - 1888.

spoorbaan langs de Haarlemmer Houttuinen naar het nieuw te bouwen Centraal Station door te trekken.

Tegelijkertijd was er het plan om de Singelgracht te verlengen met het nieuw te graven Westerkanaal, hetgeen een ontsluiting van de stad op het te graven Noordzeekanaal mogelijk zou maken. Daardoor zouden grote delen van het park gerooid moeten worden. Op 23 juli 1869 werd dit rampzalige plan door de gemeenteraad aangenomen. Het Westerkanaal werd in 1875 voltooid, terwijl in 1877 de Zoutkeetsgracht werd doorgetrokken naar het Westerkanaal. In datzelfde jaar werden aan de westkant van de Houtmankade, de

Boven: Roggeveenstraat.

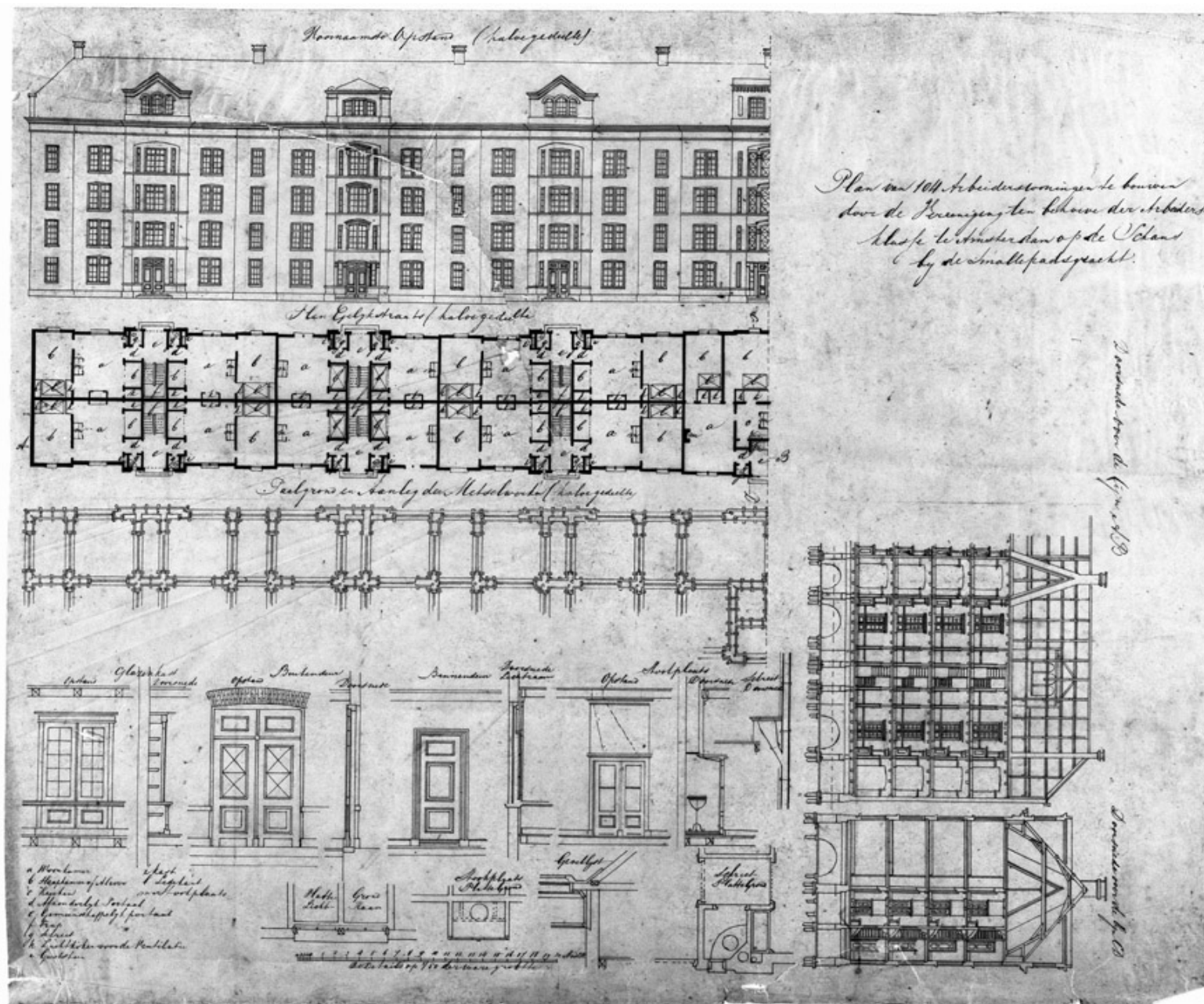
Rechts: Barentszplein met kinderspeelplaats.

Le Mairegracht en de Van Noordtgracht gegraven en het gerooide park werd van lieverlee volgebouwd met pakhuizen, fabrieken en woningen.

Het huidige Zoutkeetsplein is voor een deel aangelegd op het voormalige bolwerk de Bogt. In 1897 werd begonnen met het bouwen van de woonblokken in de wijk.

Het uiteindelijke resultaat beschrijft M. Kalff in 1878 in zijn boek *Amsterdam in plaatjes en praatjes* (pagina 128) met de volgende zin: *‘ons prachtige Haarlemmerplantsoen, met zijn schilderachtige heuveltje, heerlijke wandeldreven en lommerrijke bosjes, helaas ten enenmale verwoest, doorsneden door het Westelijk Kanaal.’*

Dit artikel verscheen eerder – met een iets andere tekst – in *Ons Amsterdam*, 43ste jg. (1991), pp. 194-196.

Literatuur:

J. van Eck, *De Amsterdamse Schans en de Buitensingel*, (Uitgeverij P.N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam 1948): hoofdstuk De Schans tusschen het IJ en het Haarlemmerplein.

A. Kooy, *Een groen getooide keizerskroon, vijf eeuwen Amsterdams stadsgroen*. *Ons Amsterdam*, 24ste jg. 1972, pp.258-279.

© 1990 A.Huyser, Amsterdam

**Alle afbeeldingen komen uit de
Beeldbank van het
Stadsarchief Amsterdam**

Links: Ontwerptekening voor de bouw van 104 arbeiderswoningen voor de Vereeniging ten Behoeve der Arbeidersklasse. De architect was P.J. Hamer. De woningen staan rug-aan-rug, één zijde aan de Planciusstraat en de andere zijde aan de Houtmanstraat.

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

